

«Turgul!» diýdiler» we beýlekiler hakda

Category: Goşgular, Kitapcy, Magtymgulyny öwreniş, Oýlanmalar, Sözler

написано kitapcy | 22 января, 2025

"Turgul!" diýdiler" we beýlekiler hakda «TURGUL!» DIÝDILER» WE BEÝLEKILER HAKDA

Düýş görmek ynsanyň tebigatyndan gelip çykýar. Çeper edebiýatyň esasy predmeti ynsan bolansoň, düýş bilen baglanyşykly bolan birnäçe wakalar onda öz beýanyny tapypdyr. «Görogluda» Görogly, «Gül-Bilbilde» Bilbil geljekde öýlenjek gyzlaryny düýşlerinde görýärler. «Zöhre-Tahyrda», «Şasenem-Garypda» şalara we wezirlere perzentleriniň boljakdygy düýşlerinde aýan bolýar. Şeýle mysallar san-sajaksyz. Dünyä meşhur alymlaryň öz açyşlarynyň çözgütlerini düýşlerinde görendikleri barada köp ýazgylar bar. Şu günki günde hem özüleriniň basym pany bilen hoşlaşdakdyklaryny düýşlerinde görüp aýdanlary bilýäris. Düýş bilen baglanyşykly ýüze çykýan hakykatyň syryny ylym doly açyp görkezenden ejiz gelýär. Elbetde, görülyän düýşleriň hakykata gabat gelýänlerem seýrek däl.

Biribaryň ýaradanlarynyň arasynda çylşyrymly mahluk ynsan bolsa gerek. Adamyň psihikasy, jany, ruhy diýen düşünjeleriň asyl sebäplerini, häsiýetlerini düşündirmek juda kyn mesele. Ýöne düýş adamyň ruhy bilen baglanyşykly ýüze çykýan hadysadyr diýsek öte geçdigimiz bolmajak ýaly.

■ Ruh näme?

Adam göwreden (formadan), jandan (dirilik alamatyndan), ruhdan durýar. Ruh göze görünmeýän, adatdan daşary güýç bolup, ol adamyň oýlanyşyny, aňyny, psihiki ukybyny aňladýar. Dini düşünjelere görä, ruh Taňrynyň bir bölejigi ýa-da onuň bilen aragatnaşygy ýola goýmaga ukyply, baky, ýok bolup gitmeýän

barlykdyr. Jan, ruh barada giňişleýin maglumat bermek, gürrüň etmek hem bolardy. Ýöne biziň ýazgymyzyň obýekti Magtymguly dananyň gören düýşleriniň onuň şygrylar diwanynda beýanyny tapanlary hakyndadyr. Düýşleriň ýorgudy barada etjek gürrüňimiziň adam ruhy bilen baglanyşykly boljakdygy sebäpli, oňa juda gysgaça kesgitleme bermek bilen çäklendik.

■ «Turgul!» diýdiler»...

Magtymgulynyň goşgular ýygyndylarynyň köpüsi şahyryň «Turgul!» diýdiler» eseri bilen başlanýar. Bizem şol däbe eýerip, Pyragynyň şygra geçiren düýşleri baradaky gürrüňimizi şondan başlamakçy. «Turgul!» diýdileriň» Magtymgulynyň kitaplarynyň önünden berilmeginiň öz sebäbi bar. Il içinde aýdylýan rowaýata görä, Magtymguly çagaka, düýşünde pygamberleri, ýagşyzadalary görüpdir, şondan soň kakasy Döwletmämmet Azady oňa şygyr ýazmaga ak pata beripdir, ady tutulýan goşgy hem onuň ilkinji düzenimiş. Elbetde, Magtymguly şygyr äleminiň parlak ýyldyzy, beýik akyldar, umman ýaly giň hem çuň mazmunly eserler döreden tebigy ukyby, zehini egsilmeýän şahyr. Halk öz eý görýän, hormatlaýan adamy barada ony şöhratlandyrmak, mertebesini galdyrmak üçi her hili rowaýatlary döredýär, legendalary otarýar. «Turgul!» diýdiler» baradaky rowaýar hem şu jähtden döredilen bolsa gerek. Ýogsam, şygryň şahyryň döredijiliginiň kämilleşen döwrüne degişlidigi mese-mälim bolup dur.

«Bir gije tünüň ýarynda ýatyrka» şahyry dört atly gelip alyp gidýär. Şahyr baran ýerinde Adam Atany, diwana-galandarlary, pirzadalary, Muhammedi (s.a.w) we beýleki pygamberleri, dört çaryýarlar: Omary, Osmany, Ebu Bekiri, Alyny görýär. Ony şol ýerde mejlise ýygnananlar bilen birme-bir, atma-at tanyşdyrýarlar:

Haýdardan soradym barça atba-at:

«Hezreti pygamber oldur bolmaň ýat,
Ol Selim Hojadyr, ol Baba zürýat,
Ol Weýsel Karadyr bilgil!» diýdiler.

«Ol Bahaweddindir, ol hem bir ärdir,
Biri Zeññi Baba, ol-da namdardyr,
Ol söýenşil duran dört çaryýardyr,
Maksadyň ne bolsa aýgyl!» diýdiler.

Magtymgulynyň düýşünde gören ýagşyzadalary, pygamberleri dünýäden bir mahallar ötüp gidenler. Olar şahyryň eserlerinde taryplan, hormat goýan adamlary, şolaryň hatarynda özüniň hem «san bolsam» diýip arzuw-hyýal ýüwürdenleri. Mukaddes kitaplarda, dini taglymatlarda, hudawylygy ündeýän ýazgylarda eger, adam on iki süňni, бүтін durky bilen Tañrynyň ýoluna düşen bolsa, onuň çyn ýürekden islän zadyna ýetip bilýändigini barada aýdylýar. Magtymgulynyň düýşünde görenleri-de, onuň matlabyň netijesi bolmaly. Bu meseläniň bir tarapy. Ikinjiden, «Turgul!» diýdilerde» beýan edilýän wakanyň ölüp giden adamlaryň ruhlarynyň mekan tutan dünýäsine syýahatdygyny aňmak kyn däl. Biziň eramyzdan öň V-IV asyrlarda ýaşap geçen grek filosofy Platon: «Merhumlaryň ruhy haýsydyr bir ýerde ýaşamaly, olar şol ýerden ýene ýaşaýşa öwrülip gelýärler» diýip ýazypdyr. Ruh baky, oňa ölüm ýok. Ruhy kämillik diýen düşünje bar. Ynsan ruhy kämilligiň ýokary derejesine ýetip bilýär. Ten hapasyndan düýpli saplanan ruh soň ynsan göwresine dolanyp gelmeýär. Magtymguly atamyzyň aýdyşy ýaly, Tañry ynsany bu dünýä «Bäş gün synamaga iberipdir». Kämilligiň iň ýokary derejesine ýetmek üçin şol «bäş günlük» synagdan geçmeli. Oňa indi kämilleşmegiň zerurlygy ýok. Şahyryň şygrynda ady tutulýan şahslar hem ruhy kämilligiň «kursuny» doly gutaranlar bolmaly. Magtymguly Pyragynyň döredijiliginden, ol hakda il arasynda rowaç bolan rowaýatlardan, ýagşy sözlerden çen tutsaň, onda şahyr-da ruhy kämilligiň pellehanasyna ýetendir diýip hasaplamak bolar. Magtymgulynyň kämil ruhunyň şol derejä ýetenleriniň arasyna, goý ol düýşde bolsa-da, düşmegi logik gabat gelmän duranok. Onsoňam adam düýşünde aýagyny ýere degirmän uçup bilýär ýa-da uzyn töñňelerden guş ýaly ganat açyp geçýär... Muňa adamyň ruhy diýip düşünilse, dürs bolaýjak ýaly. Diýmek, adam çuň ukuda ýatan pursady ruh ten kapasasyndan çykýar.

Magtymgula şol ýerde şeýle maslahat berýärler:

«Jebrut äleminde Jelil syryna,
Gelip, özüň garap görgül!» diýdiler».

«Jebrut älemi» – ruhy dünýä. Jelil – Taňry.

Şahyryň «Şaýlamaýynmy?» şygrynda «Ýaranlar, ýetmek ýok Subhan syryna» diýen setir bar. Ýokardaky iki setir şol syra – Taňrynyň gudratyna, erk-ygtyýaryna, gizlin pynhanlyklaryna göz ýetirmek isleseň, ruhy dünýä özüň gelip gör, ýagmu oňa diňe ölüm bilen ýetip bolar diýen manyny aňladýar.

■ Magtymgulyň «Turgul!» diýdiler» şygryndan gelip çykýan many näme?

Adam öz ruhy dünýäsini arassa saklamaly, ýagşylyk etmeli, ýuwaş-ýuwaşdan bolsa-da, ýokary ideallara eýe bolmaga çalyşmaly, betbagtlykdan, gaýgy-gamdan, günäden, şerden, ýamanlykdan arassalanmak üçin nadanlyk tebigatyndan el çekmeli, özüňdäki bölejik ruhuňy ählumumy ruha – Taňa hyzmat etdirmeli, şoňa ymtylmaly. Şonda den ruhy kämilligiň misilsiz päk, iň ýokary derejesine ýetip bilersiň, öz ruhuňy Taňrynyň ruhuna galtaşykly edip bilersiň, bu bolsa, älemiň, Allatagalanyň pynhan syryna düşünmegiň ýeke-täk ýoludyr.

■ Pyragynyň «Turgul!» diýdilerinden» başga-da şygry geçirilen birnäçe düýşleri bar

«Uçdum ýaranlar», «Külahly geldi», «Oýan» diýdiler», «Diwana geldi», «Bir nan getirdi» eserleri düýş bilen baglanyşykly döredenleridir. Şahyryň «Boldum girýana», «Eýýamy gördüm», «Şondadyr» goşgularynyň-da mazmuny düýşe kybapdaşdyr. Akyldaryň döredijiligindäki düýşleriniň many-mazmunyna ser salsañ, olaryň, esasan, geçmişe belli bir yz galdyran pygamberler, weliler... hem-de sufizmiň wekilleri bilen berk baglanyşyklydygyny görmek bolýar. Onuň «Uçdum, ýaranlar» şygry hem görülen düýşüň beýanydyr. Ol goşgy şeýle setirler bilen başlaýar:

Bir jumga gijesi gördüm düýşümde,
Bal urup göklere uçdum, ýaranlar.
Perwaz eýläp, seýran etdim dünýäni,
Bir abadan jaýa düşdüm ýaranlar.

Soňra şahyr şol düşen jaýynyň (ýeriniň) tebigatyny suratlandyrýar. Müň dürli miweler, reňbe-reň güller, şeýda bilbiller, köwser dek suwly mermer howuzlar liriki gahrymanyň aklyny haýran edýär. Şol gözəl jaýda ol çiltenlerin golundan şerap içýär. Düýşdäki asmana tarap edilen gezelenjiň, duşuşygyň soňy şeýle tamamlanýar:

Bilmedim, köpmi ýa maňa az berdi,
Özge älem, başga bir awaz berdi,
Yşk aldy köňlümi, tile söz berdi,
Aýakdan-aýaga düşdüm, ýaranlar.

Magtymguly, hüşýär oldum, oýandym,
Oýandym, örtendim, tutaşdym, ýandym,
Magny bazarynda haýýata döndüm,
Şirin gazal donun biçdim, ýaranlar.

■ Şahyryň düýşünde çiltenler bilen şerap içip, ylham çeşmesini joşduryp, «şirin gazal donuny biçdim» diýmeginiň sebäbi nämekä?

Magtymguly hakykatyň jarçysy bolupdyr. Hakykat bolsa hemmelere ýarap durmaýar. Sufizmiň wekilleri Hoja Ahmet Ýasawy, Ýunus Emre özlerini halkyň arasynda ykrar etdirmek, öz ideýalaryna sarpa goýulmagy üçin çiltenleriň, erenleriň, pygamberleriň elinden ýa-da şolar bilen bilelikde şerap içip, aýratyn zehine, ylham aýe bolandyklary hakda ýazypdyrlar. Magtymguly hem şol usula eýeripdir diýsek ýalňyş bolmaz. Muňa onuň «Sözi agzyna hak salar», «Gargyşym daglary mum dek erider», «Pür-pudak ýaýradat alkys kylanym» diýen setirleri-de güwä geçýär. Şeýle usula şahyr «Boldum girýana» şygrynda hem ýüz urýar. Magtymguly kyn ýagdaýa düşýär, ol hümmet isläp göge ýüz tutýar:

Köňlümni geçirdim jümle-jahandan,
Ne jahandan, belki, el üzdüm jandan,
Hyzyrdan, Isadan, Şahymerdandan,
Hümmet isläp, bakdym suýy-asmana.

Şahyr delalat isläp asmana bakanda, garaňkylykda üç äre sataşýar. Olar bilen liriki gahrymanyň duşuşygynda şeýle waka bolup geçýär:

Biri gelip, elim gögsüme urdy,
Biri tyg bilen ýüregim ýardy,
Agzyna agzyn goýup, biri dem urdy,
Diýrlər: «Arzyň diýgil Şahymerdana!»

Şondan soň liriki gahryman bilen ýaňky üç kişiniň arasynda gysgajyk sorag-jogap alşylýar. Onda ahlak meselesi, ynsan mertebesi hakda söz açylýar. Ol sorag-jogabyň terbiýeçilik ähmiýetiniň uludygyny nazara alyp, ony okyjylara hödürläsimiz gelýär.

Diýdim: «Gökden agyr, ýerden mert nedir?
Derýadan baý nedir, daşdan saht nedir,
Otdan ýakyjyrak, buzdan serd nedir?
Zäherden ajyrak nedir bu jana?»

Diýrlər: «Ýaman töhmet agyr asmandan,
Gaharsyz ýagşy söz giňdir jahandan,
Mynapygyň köňli saht seňistandan,
Ähli-kanyg meňzär bahry-ummana.

Jebir etgujy soltan-ýakyjy közden,
Bahyldan dileseň, sowukdyr buzdan,
Pahyra jebir etmek zäherdir suzdan,
Öwütdir bu sözler, bizden nyşana».

Hemmelere düşnükli bolar ýaly, «s a h t» – gaty, berk, «s e r d» – sowuk, «s e ñ i s t a n» – daşlyk ýer, «k a n y g» – kanagatlylyk, «s u z» – ot, ýangyn diýen manylary aňladýandygyny aýdaýalyň. Ýokarky bentlerde öňe sürülýän

pikirlere siñe gulak gabartsañ, liriki gahrymanyň (şahyryň) özüniň-de töhmete sezewar bolandygyny, ýagşy söze mätäçdigini aňmak kyn däl. Elbetde, «Magtymguly şeýle ýol bilen özüni ykrar etdirjek bolan däldir, ol tebigy zehin ahyry, şahyr özüni şygry hazynasy bilen ykrar etdir-dä» diýjeklerem tapylar. Ol häzir şeýle, wagtyň geçmegi bilen ykrar edilen. Öz wagtynda dana akyldarlar-da, geniler-de, alymlar-da goldawa-hemaýata, ykrar edilmäge mätäç bolupdyrlar. Magtymguly poeziýa meýdanynda oslagsyz atylyp çykan wulkan ýaly bir hadysadyr. Şonuň üçinem oňa gyýa göz bilen garantlaram, abraýyny ýere dökjek bolanlaram tapylandyr. Şu aýdýanymyzyň ýapa degýändigini şahyryň hut özüniň başga bir goşgusynda: «Sözüm diňläň ýok diýip ümsüm oturma» diýeni-de tassyklaýan bolsa gerek.

Diýrlər: «Üç kişi bolduk ustadyň,
Daýym destan bolsun älemde adyň,
Magtymguly, wagtdyr, iste myradyň...»
Bu syry akmak açar ýa bir diwana.

Eseriň soňky bendine ýöredilýän pikire üns beriň. Hydyr ata, Isa pygamber, Şahymerdan (Aly) «ustadyň bolduk, adyň äleme dolsun, myradyň aýt» diýip duran adama her bir öňýeten dil ýetirmäge milt edip bilmese gerek. Dirikäň ykrar edilmek, onda-da döredijilik adamsy üçin bagt hem goldawdyr. Şahyr ony gönüläp aýdanok. Şeýle etse, onuň bähbidinden zyýanyňyň boljakdygyna Magtymguly oňat düşünendir. Şoňa görä-de, şahyr ol dyry akmak ýa diwana açyp biler diýýär.

Dana Magtymguly goşga salan düýşleriniň aňyrsynda belli bir maksat goýandyr, öz kalbyny heýjana getirýän ideýany amala aşyrandyr. Pyragy «Diwana geldi», «Bir nan getirdi» şygrylaryny Bahaweddin Nagyşbendi bilen baglanyşdyryp döredipdir. Bahaweddin Nagyşbendi (Hojamuhammet) sufizm (sopuçylyk) akymynyň öz döwründe iň meşhur pirleriniň we ýolbaşçylarynyň biri bolupdyr. Ol özüniň «Haýatnama», «Delili-aşykyn» atly sufizme bagyşlanan eserlerinde dogany we zikri dilden däl-de, kalbyň çuňlugy, ýüregiň emri bilen aýtmagy

ündäpdür. Magtymguly Hywada okan döwründe onuň eserleri, esaslandyran nagyşbendiýe ugry bilen tanşan bolmaly. Bahaweddin Buhara sebitlerinde önüp-ösüpdir. Şahyryň «Diwana geldi» goşgusynyň ilkinji bendinde onuň kimdigini, niredendigini, tutýan ýolunyň nämedigini beýan edýär:

Bir gije ýatyrdym, säher wagtynda,
Bahaweddin atly diwana geldi.
Asasyn süýreýip gelmiş Buhardan,
Hak yşkyna mest-u mestana geldi.

Soňra şahyryň öňünde ahyrzamana gopan ýaly waka bolup geçýär. Diwanalar, derwüşler, porhanlar özboluşly mejlis halkasyny gurup, olar nagra dartyp, zikir çekip, uly goh-galmagal turuzýarlar, gollarynda şeraply käse, serden geçip, Hakyň yşkynda däli-porhanlyga, setirlenmä ýüz urýarlar. Liriki gahrymanyň düýşünde bolup geçen waka onuň kalbynda alamat goýýar, ýagny Taňra bolan söýgini döredýär. Taňry gullugynda bolmak, oňa ýakynlaşmak, ruhy taýdan birleşmek, Biribaryň dergähinden özüne yş görkezmegi – onuň syryna azda-kände düşünmek şahyryň göwün matlaby. Ol bu barada, gör, nämeler diýýär:

Köňül turar, «Hüw!» diýr suýy-asmana,
El üzsem diýr, köwüş, muze, peşimden...

Mansur belasyna bolsam giriftar,
Giderem sen sary süýreýip hamym...

Ne laýykly ýüzüm bardyr tutarga,
Ne aýry gapym bar andan giterge,
Umydym bar, goýmaý bela-beterge,
Dergahyndan açsa der bizim sary.

Magtymguly «Diwana geldi» eseriniň üsti bilen hakyň ýolundan çykyp, bet işlere baş goşýanlary ýagşylygyň, ynsanperwerligiň ýodasyna salmak isleýär. Şahyr bu pikirini özgelere ýüzlenip aýdanok, özüniň dürs ýola düşendigini habar berýär:

Magtymguly aýdar, Kurana uýdum,
Gybaty taşladym, haramy goýdum,
Sygryna bilmedim, syrymy diýdim,
Saklana bilmedim, zybana geldi.

Liriki gahryman öz hereketiniň üsti bilen adamlary ýagşylyga ýaran bolmaga, ýamanlygy taşlamaga ündeýär. Şahyr «Bir nan getirdi» şygyr-düýşünde hem ýokarda aýdylan pikiri ösdürip, diwanalaryň hereketlerini görüp, Haka bolan yşkynyň artandygyny beýan edýär. Umuman, akyldaryň maksady adamlary terbiýelemek, olaryň jemgyýetdäki özara gatnaşyklaryny kadalaşdyrmak hem sazlaşdyrmakdyr, ruhy ezýetden daşda durmakdyr.

■ Magtymgulyň düýşleri barada jemläp näme aýtsa bolar?

Olarda beýan edilýän wakalaryň hemmesini şahyr düýşünde görüp ýazypdyr diýen netijäni çykarmak bir taraply bolardy. Elbetde, şol şygýrlarda görkezilýän wakalar öň alnan düşünjeler, maglumatlar bolup, şahyryň olar hakdaky köp oýlanmalary, arzuw-hyýal ýüwürtmeleri, huşunda pikir eleginden geçirip ýörmegi düýşde aýanlyga eýe bolmagy mümkindir. Ikinji tarapdan, Magtymgulyň ony edebi-döredijilik usuly hökmünde ulanan bolmagy-da ähtimaldyr. Şol goşgulardaky wakalary düýş görnüşinde beýan etmek amatly usul hökmünde saýlanylyp alnandyr. Her halda şahyryň goşga geçiren düýşleriniň onuň oý-pikirleriniň netijesinde jemlenen ideýalarybyň teswirlemeleridigi şübhesizdir.

Hanpolat NURPOLADOW. Magtymgulyňy öwreniş